

۲- بحث پنجره جمعیتی

تغییرات ساختار سنی و ظهور پدیده پنجره جمعیتی در ایران:

پیامدهای اقتصادی و الزامات سیاسی

دکتر رسول صادقی
عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

مقدمه

- امروزه هر کشوری برای رسیدن به رفاه و توسعه همه جانبه ناگزیر به پیش بینی نیازها و امکانات خود در بازدههای زمانی کوتاه مدت، میان مدت و دراز مدت و سپس طراحی و اجرای برنامه های اقتصادی و اجتماعی در جهت تأمین آن نیازها است. در این راستا، جمعیت، ساختار و پویایی آن محور و مرکز برنامه ریزیهای اقتصادی و اجتماعی محسوب میشود.
- تحولات جمعیتی تقریباً همه جوانب زندگی و دنیای پیرامون ما را تحت تأثیر قرار داده و اثرات متعددی بر خرده نظامهای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و محیطی بر جای میگذارد.
- از اینرو، پویایی شناسی جمعیت، که با بررسی تعیین کننده ها و پیامدهای تغییرات در ساختار، توزیع و رشد جمعیت سروکار دارد، از اهمیت تحقیقاتی سیاستی زیادی برخوردار میباشد. این وضعیت میتواند به سیاستگذاران و برنامه ریزان کمک کند تا محیط و بستر مناسبی را برای بهره‌برداری از فرصتها و مقابله با چالشها ایجاد کنند.

- بیشتر تمرکز جمعیت شناسی در طول چند دهه گذشته بر پویایی رشد جمعیت بوده و کمتر به ساختارها به ویژه ساختارهای سنی توجه شده است. این در حالیست که با توجه به کامل شدن فرایند گذار جمعیتی، گذارهای ساختار سنی (ASTs) اکنون مهمترین مسئله جمعیت و توسعه محسوب میشود.

- اهمیت و طرح این موضوع در چارچوب مقاله پیشرو، علاوه بر ساختارهای سنی در حال تغییر، فرصتها و چالشهای پیشرو، برخاسته از این نکته است که اگر روندهای جدید گذارهای ساختار سنی در ایران به درستی مدیریت شود و سیاستهای مناسب و مؤثر اتخاذ شود، میتواند زمینه بهره برداری از پنجره فرصت جمعیتی را فراهم آورده و ابعاد مختلف توسعه ای را بهبود بخشد.

• تئوری‌ها و مدل‌های مختلفی به تبیین اهمیت ساختار سنی بر رشد اقتصادی پرداخته‌اند. در این میان تئوری سرمایه‌انسانی و **رویکرد چرخه زندگی اقتصادی** از اهمیت بسزایی برخوردارند.

• طبق این رویکرد، جریان درآمدی یک فرد در ابتدا و اواخر عمر نسبتاً پایین و کم مقدار است. از طرف دیگر، این فرد میتواند انتظار داشته باشد که سطوح مصرفی وی در تمام دوران عمر ثابت یا اینکه روند خفیف افزایشی داشته باشد.

• این مدل بیان می‌دارد که در سال‌های اولیه زندگی، فرد وام گیرنده خالصی است و در سال‌های میانی عمر مقداری از درآمد را پس انداز می‌کند تا بدهی‌های قبلی خود را تأدیه نموده و مقداری را هم به دوران کهنولت و پیری اختصاص دهد و در سال‌های اواخر عمر، فرد پس انداز منفی دارد.

• بدین ترتیب، با توجه به الگوی چرخه زندگی اقتصادی و تغییرات ساختار سنی، یک کشور ممکن است شرایط اقتصادی متفاوتی را مدیریت کند، بسته به اینکه کدام گروه بزرگ سنی؛ کودکان، بزرگسالان یا سالمندان سهم و رشد غالب جمعیتی را دارند.

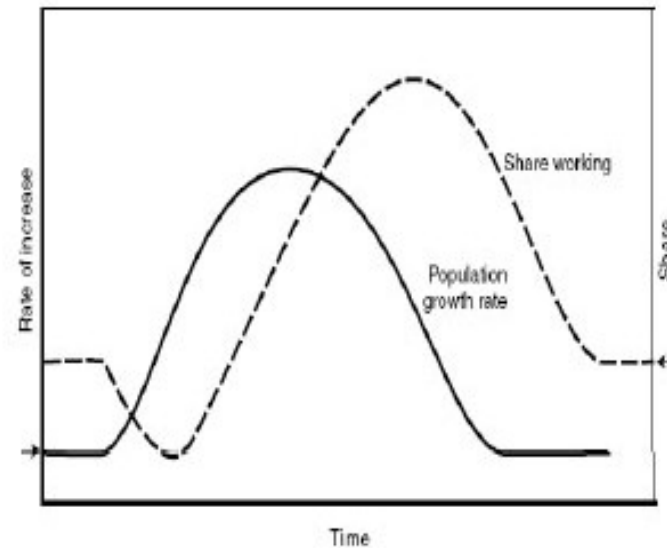
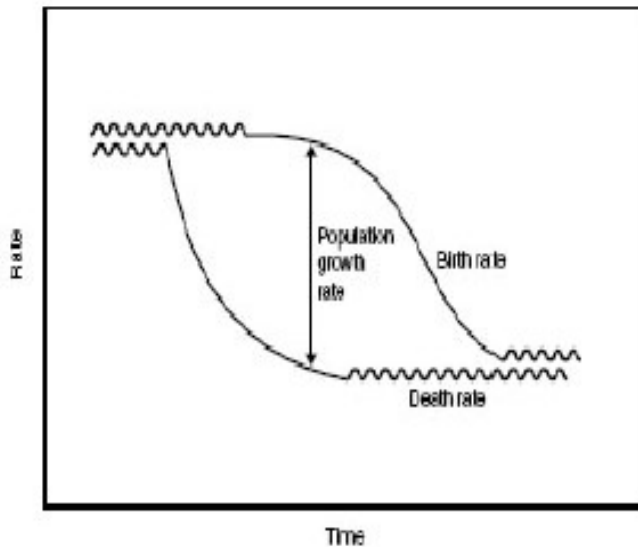
• علت استفاده از مفهوم پنجره جمعیت

• همه مفاهیم و ترها بیانگر شرایطی است که در اثر تغییرات ساختار سنی، جمعیت در سنین فعالیت افزایش یافته و محرک رشد و توسعه اقتصادی میشود و بکارگیری اصطلاحات سود یا امتیاز جمعیتی ممکن است ما را به این اشتباه بی اندازد که مزایا و منافع اقتصادی تغییرات ساختار سنی، قطعی و حتمی هستند. حال آنکه واقعیت این است که کشورهای در حال توسعه، در حال تجربه کردن یک پنجره جمعیتی هستند که می تواند بطور بالقوه فرصت باشد. به بیان دیگر،

• پنجره جمعیتی بیشتر یک "امکان بالقوه" را نشان میدهد، در حالی که برخی مفاهیم نظیر سود، موهبت جمعیتی بیشتر ناظر بر امکان بالفعل و افزایش در میزان رشد اقتصادی ناشی از افزایش در سهم جمعیت در سنین کار و فعالیت است.

• گذار جمعیتی، رشد و ساختار سنی جمعیت

- در بستر گذار جمعیتی دو فاز کلی گذار از هم متمایز می شود؛
  - ۱- گذار مرگ و میر و ۲- گذار باروری
- در بستر گذار جمعیتی، همانطور که در نمودار زیر آمده، رشد کل جمعیت موقتاً دچار افزایش شده و سپس بطور تدریجی کاهش می یابد، همین فرایند اما با تأخیر برای رشد جمعیت در سنین فعالیت (۱۵ تا ۶۴ سال) رخ میدهد.

منبع: براساس بلوم و ویلیامسون، ۱۹۹۸؛ بلوم و همکاران ۲۰۰۰ و ۲۰۰۳.

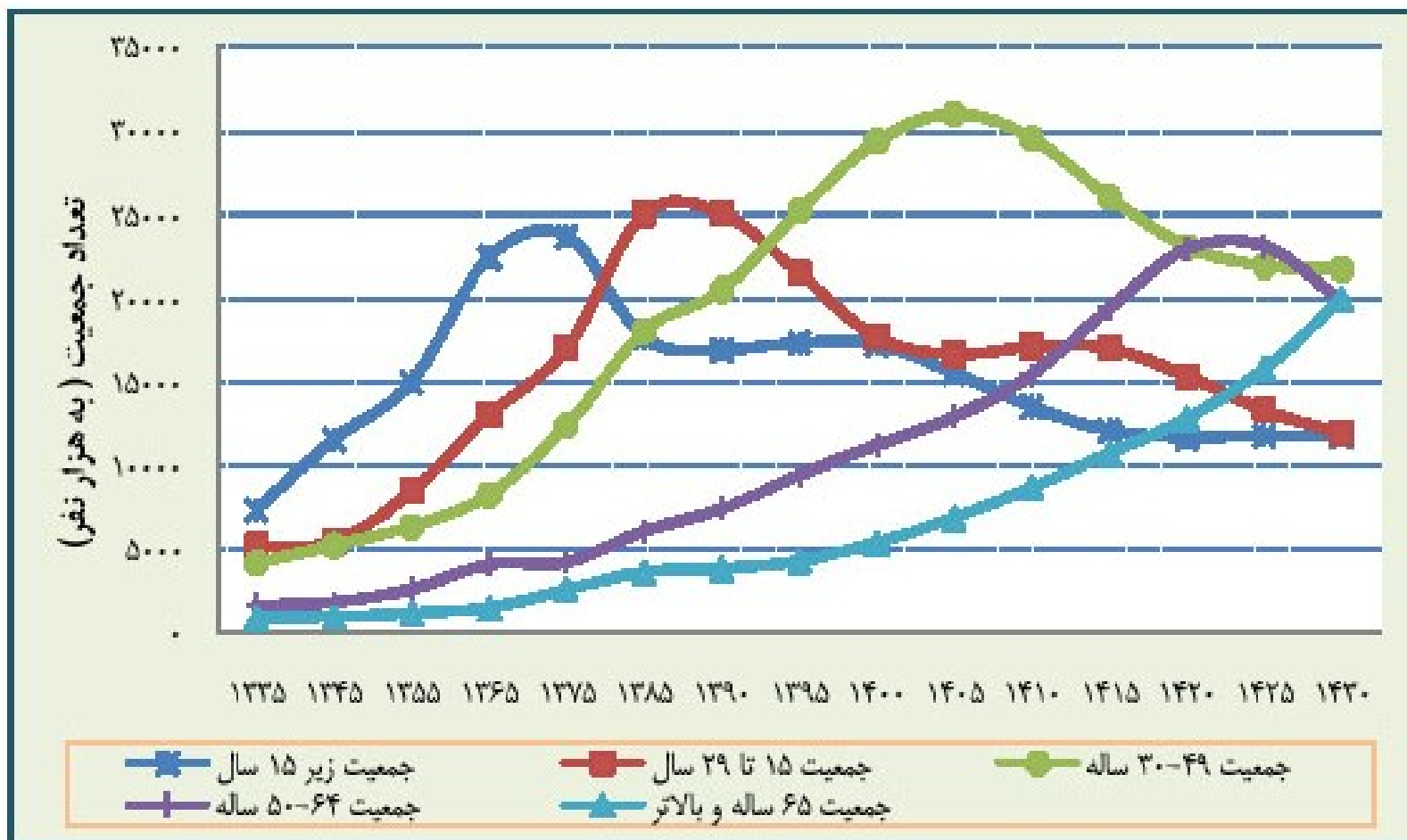
- بر اساس دو عنصر کلیدی تغییرات جمعیتی یعنی میزانهای موالید و مرگ و میر مدل گذار جمعیتی فرمول‌بندی و طراحی شده است.
- قبل از شروع گذار جمعیتی، زندگیها کوتاه، موالید زیاد، رشد جمعیت کند و کم و جمعیت ساختاری جوان دارد. در بستر گذار جمعیتی، ابتدا مرگ و میر و سپس باروری کاهش یافته، در نتیجه میزانهای رشد جمعیت ابتدا افزایش سریعی داشته و سپس دوباره کاهش می‌یابد.

• **با حرکت به سمت باروری پایین و زندگی طولانی یک جمعیت
سالخورده شکل خواهد گرفت.**

- **در فاز سوم گذار جمعیتی**، به علت کاهش سریع باروری و مرگ و میر، موج جمعیتی به سمت سنین سالمندی حرکت کرده و در نتیجه سهم جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر افزایش چشمگیری می‌یابد. در این حالت که تورم جمعیتی از دامنه سنین فعالیت خارج شده و وارد سنین سالمندی می‌شود، هرم سنی استوانه‌ای شکل می‌گردد. در این شرایط جمعیت در سنین فعالیت، نسبت قابل توجهی از جمعیت سالمند را بایستی حمایت کند.
- بنابراین به تبعیت از گذار جمعیتی، گذار ساختار سنی رخ می‌دهد. گذار ساختار سنی شامل چهار مرحله متمایز است که با افزایش چشمگیر جمعیت در یکی از گروه‌های سنی خاص مشخص می‌شود؛ ابتدا، فاز **کودکی**، سپس فاز **جوانی**، بعد از آن فاز **بلوغ جمعیت** و در نهایت فاز **سالمندی** است.

- **اولین فاز، یعنی فاز کودکی**، زمانی رخ می‌دهد که کاهش میزانهای مرگ در طول مرحله اول گذار جمعیتی، افزایش در تعداد کودکان را ایجاد میکند. در این شرایط هرم سنی مقعر شکل - که خاص کشورهای با میزانهای بالای رشد جمعیتی است- میشود. بعد از مدتی میزانهای باروری شروع به کاهش میکند و در نتیجه تغییرات اساسی در ساختار سنی جمعیت آغاز میشود. در این شرایط تورم و برآمدگی در ساختمان سنی جمعیت توسط کوه‌رتهایی که قبل از مرحله کاهش باروری متولد شده بودند، ایجاد میشود. در این شرایط به تدریج پایه های هرم سنی باریکتر میشود و هرم سنی بطور فزایندهای محدبی شکل میگردد.
- **مرحله دوم گذار ساختار سنی، فاز جوانی** است که طی آن تورم به سنین جوانی میرسد، سپس تورم به سنین میانسالی منتقل شده و آن فاز سوم یعنی فاز بلوغ را مشخص خواهد کرد. بعد از آن، یعنی بیش از ۶۰ سال از آغاز کاهش باروری، تورم وارد سنین سالمندی شده و فاز سالمندی جمعیت را شکل خواهد داد.

فازهای مختلف گذار ساختار سنی جمعیت ایران، ۱۳۳۵-۱۴۳۰

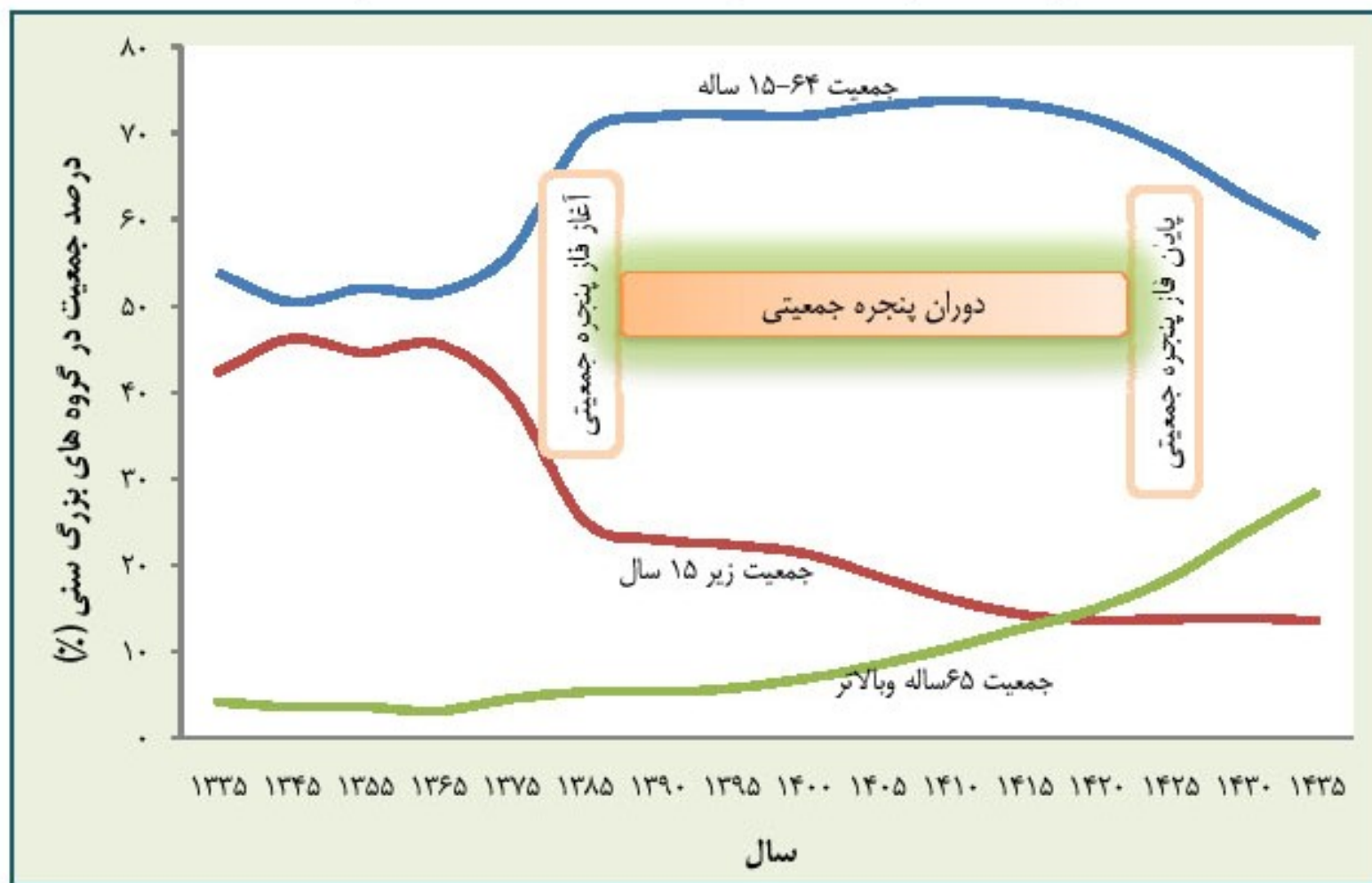
منبع: پردازش بر اساس نتایج سرشماری‌ها و برآوردهای جمعیتی سازمان ملل ۲۰۱۱.

پنجره جمعیتی: زمانبندی و طول مدت آن در ایران

- پنجره جمعیتی، دوره زمانی نسبتاً کوتاه از تحولات جمعیتی یک کشور است که در طول آن نسبت جمعیت سنین فعالیت به حداکثر می رسد و نوعی ساختار جمعیتی مطلوب برای شتاب بخشیدن به رشد اقتصادی مهیا می شود.
- با توجه به افزایش نسبت جمعیت سنین فعالیت و کاهش نسبت های وابستگی سنی، ایران در سال ۱۳۸۵ وارد فاز پنجره جمعیتی شده است.

• وضعیت **پنجره جمعیتی** در تاریخ جمعیتی هر ملت معمولاً فقط **یک بار** اتفاق می افتد عمر کوتاهی دارد و اگر به درستی هدایت شود می تواند به توسعه کشور به نحو شایان توجهی کمک کند. در غیر این صورت به جای کمک به توسعه اقتصادی و اجتماعی، به مانع بزرگی در مسیر توسعه تبدیل می شود و حتی می تواند به انحطاط یک ملت بیانجامد.

فاز پنجره جمعیتی ایران: طول مدت، آغاز و پایان آن

منبع: پردازش بر اساس نتایج سرشماری های جمعیتی ایران ۸۵-۱۳۳۵؛ و برآوردهای جمعیتی سازمان ملل ۲۰۱۱.

پنجره جمعیت و فرصتها و آثار اقتصادی آن

- گذار ساختار سنی و پنجره جمعیتی بستری برای رشد و توسعه اقتصادی کشور محسوب می شود، در طول دوره ای که پنجره فرصت گشوده می شود، هزینه های عمومی که در برنامه های اجتماعی نظیر آموزش و بهداشت صورت گرفته بود **به سمت سرمایه گذاری در بخش های تولیدی و زیرساخت ها هدایت می شود**، در سطح خرد نیز خانواده ها می توانند هزینه های جاری را به سمت پس انداز و ارتقای استانداردهای زندگی جهت دهند.

• نظریه پنجره جمعیتی به شکل‌های متفاوتی منجر به بروز فرصت‌ها برای رشد تولید سرانه می‌شود. افزایش درصد جمعیت در سن کار نسبت به کل جمعیت موجب افزایش تولید ناخالص داخلی می‌شود، به عبارت دیگر افزایش تعداد تولیدکنندگان (جمعیت در سن کار) نسبت به تعداد مصرف‌کنندگان (جمعیت کودکان و نوجوانان و سالمندان) بطور طبیعی افزایش تولید سرانه را بدنبال دارد. (بلوم، ۲۰۰۱)

پنجره جمعیت و فرصت های فرهنگی اجتماعی آن

در این فرصت می توان برای ایجاد
زیرساخت هایی در جهت ارتقاء فرهنگ و
علم و تربیت و تولید نیروی انسانی صالح
و سالم، برنامه ریزی و سرمایه گذاری
کرد.

نتایج و پیامدهای اقتصادی پنجره جمعیتی

- در این زمینه بلوم و ویلیامسون (۱۹۹۸) معتقدند که پنجره و موهبت جمعیتی به دو دلیل موجب ایجاد فرصت هایی برای رشد تولید سرانه و رشد اقتصادی می شود:

۱- **افزایش تولید ملی:** نوعی تأثیر خالص ساختار سنی بر GDP کل وجود دارد؛ افزایش جمعیت در سنین فعالیت منجر به افزایش نسبت تولیدکنندگان به مصرف کنندگان می شود.

۲- **مدیریت مصرف** که به اثرات رفتاری ساختار سنی در حال تغییر برمی گردد. اثرات رفتاری اشکال مختلفی دارند، زیرا در یکسو، بدنه در حال رشدی از نیروی کار جوان در ساختار نیروی کار وجود دارد که می تواند بهره وری و تولید را افزایش دهد و در سوی دیگر، با توجه به الگوی چرخه زندگی، تغییرات ساختار سنی با ایجاد تغییراتی در الگوهای تولید و مصرف منجر به افزایش تولید و پس انداز می شود.

نتایج و پیامدهای اقتصادی پنجره جمعیتی

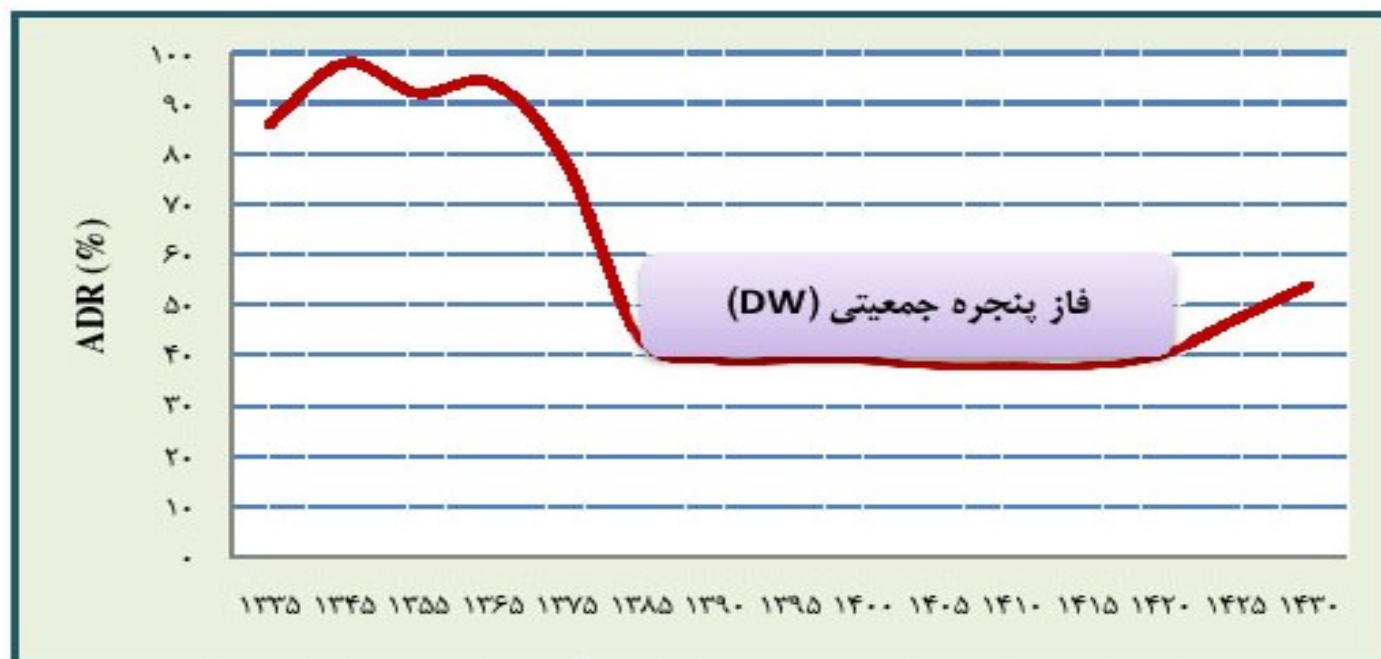
- (۱) افزایش عرضه نیروی کار**
- (۲) کاهش نسبت های وابستگی سنی**
- (۳) چرخه زندگی اقتصادی: نوسانات سنی تولید و مصرف**
- (۴) افزایش پس اندازها و سرمایه گذاری**
- (۵) کاهش فقر**

(۱) افزایش عرضه نیروی کار

- پنجره جمعیتی از طریق اثر مکانیکی افزایش بی سابقه نسبت جمعیت در سنین فعالیت در صورت فراهم کردن و مدیریت صحیح زمینه های حضور و ایجاد نیاز به تولیدات نیروی کار موجب افزایش عرضه نیروی کار می شود.
- در طول فاز پنجره جمعیتی، رشد جمعیت نیروی کار بیشتر از میزان رشد کل جمعیت می شود.

(۲) کاهش نسبت های وابستگی سنی

- یکی از پیامدهای بارز دوره پنجره جمعیتی، تغییر در نسبت های وابستگی سنی یا بار تکفل است، در بستر این فرایند با افزایش جمعیت در سنین فعالیت (۶۴-۱۵ ساله) شاخص نسبت وابستگی سنی کاهش می یابد.

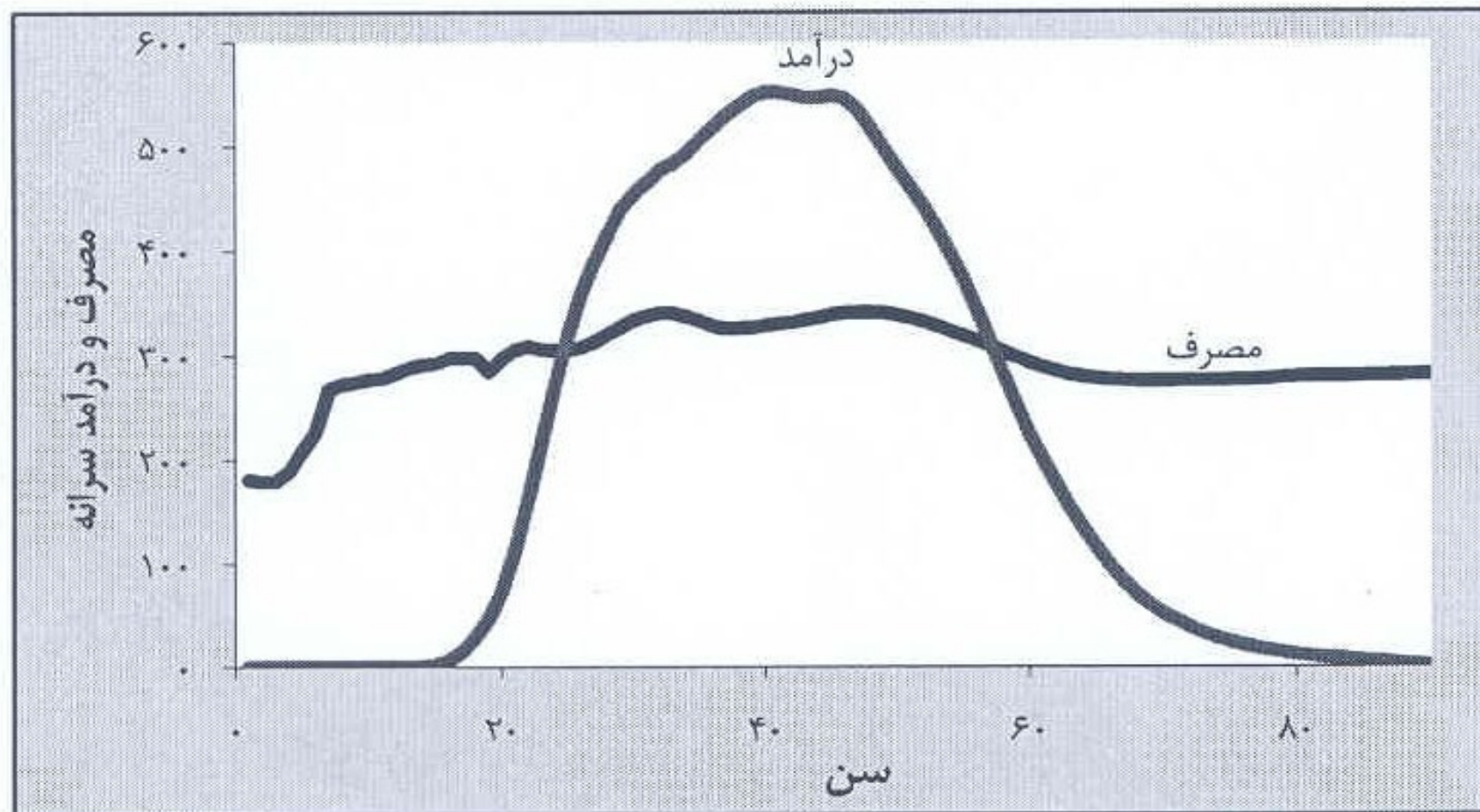

منبع: پردازش بر اساس سرشماری های جمعیتی ۸۵-۱۳۳۵؛ و برآوردهای جمعیتی سازمان ملل ۲۰۱۱.

(۳) چرخه زندگی اقتصادی: نوسانات سنی تولید و مصرف

- رفتار اقتصادی افراد به مرحله و جایگاه آنها در چرخه زندگی بسیار وابسته است.
- داشتن یک نسبت بزرگتر از جمعیت در سنین کار می تواند محرک رشد اقتصادی باشد، زیرا درآمد و انباشت سرمایه در این شرایط افزایش می یابد.
- دوره افزایش تولید و کاهش مصرف و مدیریت سرمایه به سوی زیرساخت ها.

نمودار چرخه زندگی اقتصادی آسیایی

منبع: بر اساس ماسون، لی و رونالد لی ۲۰۰۷

(۴) افزایش پس اندازها و سرمایه گذاری

- تأثیرات افزایش جمعیت در سنین فعالیت در دوره پنجره جمعیتی بر پس اندازها می تواند به اثرات حسابداری و رفتاری تجزیه شود؛ تمایل به پس انداز کردن بخش زیادی از درآمد در میان جمعیت در سنین فعالیت بیشتر از کودکان و نوجوانان است. این موضوع هم در مدل های چرخه زندگی تولید، مصرف و هم مطالعات تجربی «رفتار پس اندازی افراد» در سنین مختلف نشان داده شده است.

(۵) کاهش فقر

- پنجره جمعیتی می تواند شرایط مناسبی را برای کاهش فقر ایجاد کند. برای مثال، مطالعه ماسون و لی در برآورد تأثیرات پنجره جمعیتی بر کاهش فقر برای مناطق مختلف جهان نشان می دهد که پنجره و سود جمعیتی منجر به کاهش میزان های فقر در جهان در حال توسعه ۱۴ درصد در دوره بین ۱۹۶۰ و ۲۰۰۰ شده است و برآورد شده که میزان های فقر به علت سود جمعیتی حدود ۱۴ درصد دیگر در دوره ۲۰۰۰ و ۲۰۱۵ کاهش یابد.

پنجره جمعیتی یک فرصت منحصر
به فرد طلایی است که فرصت ها
و پتانسیل های زیادی را فراروی
رشد و توسعه اقتصادی کشور
فراهم می کند.

الزامات سیاستی

- در دوره ای که پنجره جمعیتی باز است سیاست گذاری و برنامه ریزی ها بایستی بطور خاص بر جمعیت در سنین فعالیت به ویژه جوانان متمرکز باشد. پنجره جمعیتی ایران که در آستانه سرشماری ۱۳۸۵ باز شده برای چهار دهه باز می ماند و حدود سال ۱۴۲۵ بسته می شود. از اینرو، سیاستگذاری ها و برنامه ریزی ها بایستی بیشتر مبذول به شرایط فعلی و چهار دهه بعدی باشند.

- برای بهره گیری از منافع اقتصادی نظیر رشد سریع تر نیروی کار و پتانسیل بیشتر انباشت سرمایه انسانی، نهادهای جامعه بایستی قابل انعطاف باشند و قادر باشند تا با واقعیت های در حال تغییر جمعیتی خود را انطباق دهند. ارزیابی نهادهای ایران نظیر مدارس، دانشگاه ها، بازار کار رسمی و ازدواج، بیانگر آنست که این نهادها انعطاف پذیری کافی را برای بهره گیری از این هدیه و سود جمعیتی ندارند و بایستی با مدیریت و طراحی مناسب این تغییرات مهندسی شوند.

نکات مهم:

- محدودیت زمانی فاز **پنجره جمعیتی** است. اثرات پنجره جمعیتی موقتی و گذراست و در نهایت پس از چهار دهه بسته خواهد شد. زیرا پویایی جمعیت و گذارهای ساختار سنی موجب می شود تا موج متورمی از جمعیت بزرگسال به سمت سالخوردگی حرکت کند و در نتیجه نسبت های وابستگی دوباره افزایش یابد و در صورت عدم برنامه ریزی مناسب با افزایش بار و فشار جمعیتی ناشی از ساختار سالمندی، منفعت جمعیتی تبدیل به بار جمعیتی می شود.
- توجه به روی دیگر سکه پنجره جمعیتی یعنی تهدیدها، چالش ها و مسائل آن می باشد. اگر سیاست های مناسب و موثر اتخاذ نشود، نه تنها این فرصت طلایی از دست می رود، بلکه می تواند با افزایش میزان بیکاری، اشتغال ناقص، افول سرمایه انسانی و اجتماعی، بی ثباتی سیاسی و غیره تبدیل به تهدید شود.

• نظریه **پنجره جمعیتی** به شکل‌های متفاوتی منجر به بروز فرصت‌ها برای رشد تولید سرانه می‌شود. افزایش درصد **جمعیت در سن کار** نسبت به کل جمعیت موجب افزایش **تولید ناخالص داخلی** می‌شود، به عبارت دیگر **افزایش تعداد تولیدکنندگان** (جمعیت در سن کار) نسبت به تعداد مصرف‌کنندگان (جمعیت کودکان و نوجوانان و سالمندان) بطور طبیعی افزایش تولید سرانه را بدنبال دارد. (بلوم، ۲۰۰۱)

This document was created with Win2PDF available at <http://www.daneprairie.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.